

## **ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ**

Проблема вибору індивідом власного життєвого шляху в психологічній літературі не є новою. У роботах більшості як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників самовизначення трактується як визначення особистістю свого місця в житті, усвідомлення власних інтересів і потреб. М. Р. Гінзбург підкреслює, що проблема самовизначення є “центральною проблемою взаємодії індивіда й суспільства, в якій... висвітлюються основні моменти цієї взаємодії: соціальна детермінація індивідуальної свідомості й роль власної активності суб’єкта в цій детермінації” [3, с. 97].

Проблеми самовизначення, вибору напрямку подальшого розвитку виникають на різних вікових етапах життя людини, в різних його аспектах. Це зумовлює необхідність розглядати процес самовизначення особистості в сукупності його компонентів, особливості яких детермінуються як динамікою внутрішніх особливостей особистості, так і умовами наявної актуальної ситуації розвитку.

Процес вибору індивідом майбутнього фаху, особливості розвитку особистості на етапі професійної підготовки в психолого-педагогічній літературі описуються такими термінами, як “профорієнтація”, “професійна самореалізація”, “професійне становлення”, “професійне самовизначення”.

На нашу думку, процес вибору особистістю певного напрямку фахової підготовки та її подальше професійне становлення упродовж навчання в вузі являє собою, насамперед, вибір подальшого професійного шляху і є важливим етапом загального смисложиттєвого самовизначення особистості. Завдання, закономірності й етапи цього процесу найбільшою мірою відображає поняття “професійне самовизначення особистості”. У роботах як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників немає єдиного підходу щодо визначення цього поняття, його структури, детермінант й місця в структурі загального життєвого шляху індивіда. Так, К. О. Абульханова-Славська розкриває професійне самовизначення через поняття перспективи професії й виділяє наступні рівні ідентифікації індивіда з професією: відсутність перспективи, кар’єра, професійний розвиток, творчий підхід до діяльності [1]. П. А. Шавір розглядає професійне самовизначення, керуючись принципом взаємодії двох систем: з одного боку, в процесі професійного самовизначення продовжується процес становлення особистості як складової

саморозвиваючої системи, з іншого, в професійному самовизначенні реалізується система суспільних орієнтирів, без яких молодь не може свідомо обрати професію [11]. На думку А. М. Кухарчук та А. Б. Ценципер, професійне самовизначення – це складний, тривалий процес, рушійними силами якого є подолання особистістю протиріч між професійними намірами й реальними можливостями, професійною спрямованістю й наявним рівнем здібностей, прагненням до самостійності й невмінням зробити вибір майбутнього фаху [7].

Вибір майбутньої професії є важливим етапом життєвого шляху індивіда, суттєвими досягненнями якого є формування професійних інтересів, здібностей та спрямованості особистості. Будь-який вибір індивіда передбачає надання переваги якомусь одному напрямку особистісного розвитку перед усіма іншими. Вибір професії передбачає вибір однієї професії і водночас відмову від прагнення спробувати власні можливості в усіх інших професіях. Так, згідно з І. С. Коном, професійне самовизначення – це обмеження можливостей особистості, адже “Вибір спеціальності робить людину чимось певним... Але це означає разом з тим і відмову від багатьох інших видів діяльності”. Основною метою людини на етапі професійного самовизначення є вибір такої діяльності, яка максимально відповідає її індивідуальним особливостям [6, с. 204-205].

У роботах Є. І. Головахи розглядається ідея про те, що основним фактором, який детермінує вибір професії, є досягнення життєвих цілей індивіда. Співставлення образів бажаного майбутнього з рівнем наявних можливостей (формування життєвих планів) та вибір на цій основі засобів досягнення мети (професійне самовизначення) відбувається під впливом його власної активності [4].

Підход до проблеми професійного самовизначення, як тривалого процесу, зумовив виникнення ряду досліджень з вивчення особливостей професійного самовизначення особистості на різних вікових етапах. На думку Л. І. Божович [2], М. Р. Гінзбурга [3], О. Л. Туриніної [10], найбільш інтенсивний розвиток професійного самовизначення індивіда відбувається в старшому шкільному віці в зв'язку з формуванням позиції дорослої людини. М. Р. Гінзбург зазначає, що професійне самовизначення, як компонент особистісного, формується в ранньому юнацькому віці. Наявність і стійкість вибору професії, засвоєння професійних вимог (прагнення розвинути свої здібності, бути корисним людям) є передумовою формування смисложиттєвих уявлень щодо власних перспектив у майбутньому. Згідно з Л. І. Божович, життєве самовизначення формується дуже рано – в 16-17 років

і проявляється як в абстрактних мріях про ідеальне майбутнє, так і в вирішенні конкретних питань – ким бути, яку професію обрати [2].

Проте більшість юнаків ще психологічно неспроможні вирішувати ці питання, внаслідок чого вибір професії здійснюється стихійно під впливом дорослих чи зовнішніх обставин. Справжнє професійне самовизначення на основі своєї внутрішньої позиції здійснюють лише ті юнаки, які мають спеціальні здібності або стійкі особистісні інтереси.

Дослідження І. С. Кона [6] та М. Х. Тітма [9] показали, що вибір індивідом майбутнього фаху на етапі старшого підліткового-раннього юнацького віку є початковим етапом професійного самовизначення. Це відбувається тому, що життєві плани молоді на найближчі роки часто є неузгодженими з загальною перспективою та образом бажаного статусу.

Згідно з результатами досліджень М. С. Пряжнікова, респонденти часто не мають стійких професійних інтересів, не завжди співставляють індивідуальні особливості з вимогами професії. Молодь, як правило, керується найбільш загальними уявленнями про образ майбутньої професії. Це призводить до виникнення розчарування в своєму виборі, прагнення змінити професію [8].

В процесі професійного самовизначення молоді можуть виникати такі труднощі: слабка поінформованість про ринок професій; незнання проблем власного здоров'я; внутрішньосімейні конфлікти, пов'язані з вибором професії; невідповідність власних інтересів; нахилів обраній професії; невпевненість у прийнятті рішення про вибір професії.

У ряді досліджень представлена думка про те, що в основі процесу професійного самовизначення лежить професійна спрямованість як система домінуючих професійних мотивів особистості. Наявність глибоких професійних мотивів, на думку авторів, забезпечує стійку спрямованість особистості на змістовні й результативні аспекти майбутньої професійної діяльності.

Таким чином, можна констатувати, що процес професійного самовизначення є важливим аспектом і, водночас, етапом вибору індивідом майбутнього життєвого шляху. Проблема професійного самовизначення особистості широко досліджувалась як в зарубіжній, так і в вітчизняній психологічній літературі. Вчені приділяють увагу проблемі придатності особистості до бажаної професії, процесу досягнення нею бажаного соціального статусу та задоволення таким чином потреб в професійній компетентності та визнанні, а також питанню активності й практичної діяльності самого індивіда з метою одержання бажаної професії. Вивчались особливості професійного самовизначення на конкретних вікових етапах.

Особливо актуальним є дослідження особливостей професійного самовизначення на етапі професійної підготовки, оскільки в цей віковий період, на відміну від підліткового, завершується формування системи ціннісних орієнтацій та світогляду особистості. Здійснення професійного самовизначення, як аспекту загального смислотворчого, можливе лише при наявності високого рівня розвитку всіх особистісних структур.

### *Список використаних джерел:*

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. Москва : Мысль, 1991. 299 с.
2. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе. *Вопросы психологии*. 1978. № 4. С. 23-36.
3. Гинзбург М. Р. Психологическое содержание личностного самоопределения. *Вопросы психологии*. 1994. № 3. С. 43-52.
4. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи. Київ : Наукова думка, 1988. 143 с.
5. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения. Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. 512 с.
6. Кон И. С. Ребенок и общество : учебное пособие. Москва : Academia, 2003. 336 с.
7. Кухарчук А. М., Ценципер А. Б. Профессиональное самоопределение учащихся. Минск : Народная Асвета, 1976. 126 с.
8. Пряжников Н. С. Пространство самоопределения. *Народное образование*. 2001. № 6. С. 106-110.
9. Титма М. Х. Социально-профессиональная ориентация молодежи. Таллин : Ээсти раамат, 1982. 215 с.
10. Турнина О. Л. Психологічні особливості професійного самовизначення учнів профільних підкласів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 1997. 218 с.
11. Шавир П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности. Москва : Педагогика, 1981. 96 с.
12. Maslow A. H. *Motivation and personality*. New York : Harper and brothers, 1954. 212 p.